

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за српски језик
Филозофског факултета у Нишу

Годишњак за српски језик

Главни и одговорни уредник
Проф. др Бојана Димитријевић

Уредник серије
Проф. др Јордана Марковић

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Ћирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXVII, број 14

Приредила
Надежда Јовић

Ниш
2016

Ана Р. Савић Грујић¹

УДК 811.163.41'373.611

Институт за српски језик САНУ², Београд

ТВОРБА РЕЧИ ЗА ИМЕНОВАЊЕ ЧОВЕКА НА ОСНОВУ НЕГАТИВНИХ ГОВОРНИХ ОБЕЛЕЖЈА³

У раду се региструју и анализирају именички деривати којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именује човек на основу негативних говорних карактеристика. За потребе овог рада грађа је експертирана из необјављеног *Антропографског речника призренско-тимочког говора*⁴ професора Недељка Богдановића. Деривационом анализом идентификовали смо творбене јединице које учествују у деривационом процесу. Анализи су подвргнуте изведените добијене префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале комбинованом творбом. Истраживање је показало да је у творби ових именица доминантна творбена деривација па је посебна пажња посвећена анализи суфикса, њиховој фреквентности, продуктивности и значењу.

Ради се о изведенитецима од глаголске, придевске и именичке основе и суфиксима: *-a, -ак, -ан, -ар, -ац, -ач, -ина, -оја, -ко, -ља, -оња, -ча, -ција, -ша, -штина*.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекат, творба речи, антропографска лексика, негативне особине, ономатопејске изведените, суфиксси.

Творба речи у призренско-тимочком дијалекту суштински се не разликује од творбе речи у стандардном српском језику. Разлика има у продуктивности појединых суфикса тако да ће се ово истраживање заснивати на

¹ anasavic81@gmail.com

² Овај рад настао је по пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Проблематиком речи за именовање човека према негативним особинама у говору бавили смо се и у раду *Негативна номинација човека мотивисана говором*, који је изложен на Међународном скупу Путеви и дometи дијалекатске лексикографије, одржаном 12. и 13. априла 2013. године на Филозофском факултету у Нишу.

⁴ *Антропографски речник призренско-тимочког говора* има преко 5200 одредница до којих се дошло теренским радом, експерцијом писаних извора и увидом у дијалекатске речнике. Захваљујем професору што ми је омогућио да тај материјал употребим.

утврђивању мотивних лексема и анализи појединих суфикса, њиховој фреквентности и односу на стање у савременом српском језику. Будући да се ради о именовањима подстакнутим говорним обележјем, наш задатак биће и да при одређивању мотивних речи укажемо на оне које имају ономатопејско порекло.⁵

Корпус за нашу анализу чини 45 дијалекатских лексема којима се именује човек на основу негативних говорних обележја. С обзиром на то да смо се у претходном истраживању бавили семантиком ових лексема (Савић Грујић 2013), овом приликом усредсредићемо се само на њихову творбену структуру.

Удео изведеница у овом скупу износи чак 78%, тј. суфиксацијом је настало 35 именица: брблјавац⁶, брблјавшина, брбосањ, брботљивко, брзак, вражјилац, галамија, дрдњач, дрекавац, жвакља, жвачка, јецкоња, клопотар, кењча, латрда, лармација, млатина, млатирија, мрма, мрмолько, мутавштина, мутља, мутоња, пакља, парлапан, решетар, рикач, ћутма, ћутилац, чекетар, шепељкан, шљамтоња, шљапча, шљапша, шљипча.

Префиксално-суфиксалне творенице су: алатаљивко, доћутоња, запрдоја, запрмоја.

У грађи је било 5 сложеница: млатишума, мрчијуд, шљагомир, тртомуд, тртомудоња.

У највећем броју примера (27) творбену основу ових именичких деривата представља глагол: вражјилац, галамија, доћутоња, дрдњач, жвакља, запрмоја, запрдоја, јецкоња, кењча, клопотар, лармација, латрда, млатирија, млатина, мрма, мрмолько, парлапан, решетар, рикач, ћутма, ћутилац, чекетар, шљамтоња, шљапча, шљапша, шепељкан. Чак 8 глаголских творбених основа, којим је мотивисано 14 деривата, има ономатопеју као прву морфолошку инстанцу: дрдњач, запрмоја, запрдоја, клопотар, латрда, мрма, мрмолько, парлапан, чекетар, шепељкан, шљамтоња, шљапча, шљапша, шљипча.

Са приdevом у творбеној основи забележено је 10 деривата: алатаљивко, брблјавац, брблјавшина, брботљивко, брзак, дрекавац, мутавштина, мутља, мутоња, пакља. Са простим приdevом у основи је дериват брзак, секундарно прост приdev је у основи именица: мутавштина, мутља, мутоња, док су остале приdevске основе именничког (брботљивко, дрекавац) или глаголског порекла (алатаљивко, брблјавац, брблјавшина, пакља). Ономатопејско порекло имају и неки наведени глаголи у основи (алатаљивко,

⁵ Творбено-семантичком анализом ономатопејских изведеница у савременом српском језику посебно се бавила Рајна Драгићевић (Драгићевић 2001). Сазнања до којих је она дошла, покушали смо да применимо у овом раду.

⁶ Акценат, који је у говорима призренско-тимочке дијалекатске области увек експираторан, даје се према извору. Из техничких разлога уместо знака за експираторни акценат употребили смо знак за дугоузлазни ['].

брбљавац, брбљавшина,) и именице у основи (брботљивко, дрекавац). Да бисмо разумели творбену структуру неких деривата, неопходно је да творбеној анализи приклучимо и семантичку. Међу нашим примерима семантичка анализа се учинила неопходном при одређивању творбене структуре деривата *дрекавац*. Оно што је очигледно, јесте да је у његовој основи придев *дрекав/дречав*. Претходну морфолошку инстанцу представља деноминални глагол *дречи/дрека* – „виче, урла“, у чијој је основи именица ономатопејског порекла *дрека*.

Именичку творбену основу има једино дериват *жсвача* (уколико и овде није у питању глагол *жсвалави*).

Будући да нисмо успели идентификовати ниједну другу врсту речи која претходи деривату *брбосан*, претпостављамо да је он директно изведен из ономатопеје *брб(ос)-*.

Лексеме *тртмомуд*, *тртмомудоња* настале су сложено-суфиксалном творбом са ономатопејским глаголом у првом делу, спојним вокалом *-о-* и опсценом именицом у другом делу. У примеру *тртмомудоња* композиција је комбинована са деривацијом, тј. именица је изведена суфиксом *-оња*.

Са глаголским првим и именничким другим делом су и тзв. императивне сложенице *мрчимуд* и *млатишума*.

Лексема *шљагомир* је двоименичка сложеница са интерфиксом *-о-*. Прву компоненту чини именица ономатопејског порекла, која је спојним вокалом *-о-* повезана са именицом *мир*.

Анализа показује да ономатопеја представља прву морфолошку инстанцу више од половине анализираних деривата (24): *алатарљивко*, *брбљавац*, *брбљавшина*, *брбосан*, *брботљивко*, *дрдњач*, *дрекавац*, *запрдоја*, *запријоја*, *клопотар/клепетар*, *латрда*, *мрма*, *мрмόљко*, *мрчимуд*, *парлатан*, *тртмомуд*, *тртмомудоња*, *чекетар*, *шепељкан*, *шљагомир*, *шљампоња*, *шљапча*, *шљапша*, *шљипча*. Међу њима највећи број има глаголску ономатопејску творбену основу. До истог закључка дошла је и Рајна Драгићевић при анализи ономатопејских изведенница у савременом српском језику: „Нарочиту склоност према ономатопејским називима имају радње које се састоје из опетовања, и то нарочито оне које значе понављање истоврсних звучних секвенци или покрета једнаке дужине или јачине. Ономатопеја се преноси са радње и на предмете или појаве које такву радњу изазивају, а затим се ономатопејске номинације метафором или метонимијом даље преносе на означавање најразличитијих појмова.“ (Драгићевић 2001: 137).

Суфикси

Анализирани именички деривати мушких рода изведени су помоћу 15 различитих суфикса. Наша намера је да упоредимо значење ових суфикса

тј. деривата чији су саставни део са њиховим еквивалентима у савременом српском језику.⁷ Полазну основу нашег истраживања представља увид у поједине граматике српског (и хрватског) језика, као и преглед друге релевантне литературе која се, између осталог, бави творбом. Од посебног значаја били су нам радови у којима се обрађује суфиксација у говорима призренско-тимочког дијалекта (Жугић 1997, 2007, 2010a, 2010b). Именице које се у савременом српском језику изводе истим суфиксима, али од другачијих основа, нисмо анализирали. Такође, наша анализа обухвата само именице мушких рода.

суфикс -а

Суфикс *-а* у савременом српском језику, између осталог, „јавља се у девербалима женског рода“ (Клајн 2003: 17) и у хипокористицима мушких рода као еквивалент наставку *-о* (Клајн 2003: 18). Међутим, неколико редова испод Клајн каже да се ради о именовању према негативним телесним особинама када су са придевом у основи и такви облици се не би могли назвати хипокористицима. У материјалу који је био предмет наше анализе, само именица *мұтъла* је придевског порекла, док су остали примери девербали и у говорима призренско-тимочког дијалекта њима се именују особе мушких рода: *лапрда, мрмá, һұта*.

суфикс -ак

Суфикс *-ак*, који се јавља у примеру *брзák*, једнак је суфиксу *-āk* у савременом српском језику (то је исти суфикс са различитим акценатским ликовима). Стевановић о овом суфиксу говори као о продуктивном суфиксу за грађење именица, којим се граде именице од придева и означавају имаоца особине исказане придевом у основи (*брзák, глùвák, лùдák...*) (Стевановић 1975: 477). Пример *брзák* забележен је и у јабланичком говору (Жугић 2010b: 228), али ниједно од наведених значења не одговара оном које се јавља у нашој грађи и односи се на именовање мотивисано негативним говорним обележјем. Претпостављамо да подударања нема јер је у питању метафора – *брзак* је свако ко брза, без обзира да ли се то тиче говора или не.

суфикс -ан

Стевановић истиче да се суфиксом *-ан* изводе именице са погрдним значењем (*бùквáн, тùпан, клùпан*). Ако се изводе од придева или глагола, значе имаоца особине означене придевом или глаголом у основи (Стевановић 1975: 495). У јабланичком говору забележено је 18 пејоратива са овим суфиксом (Жугић 2010b: 220), али ниједан није мотивисан говорним карактеристикама. У нашем корпусу са овим суфиксом су лексеме: *брбосáн, парлапáн, шепељкáн*.

⁷ Будући да се ради о малом корпусу и да ово истраживање претходи детаљнијем и озбиљнијем бављењу дијалекатском творбом, добијени резултати односе се само на именице у вези са специфичним говорним обележјима.

суфикс -ар

Суфикс *-ар* је латинског порекла и њиме се најчешће граде имена ималаца занимања мушких рода (*воденичāр*, *злāрāт*, *столāр*) (Стевановић 1975: 506), али „наставак *-ар* имају и именице што означавају људе, мушка лица везана за оно што основна именица значи, не више као занимање, већ као за друго штогод“ (Стевановић 1975: 507). За именовање ималаца занимања именица мушких рода суфикс *-ар* се додаје и на именичке и на глаголске основе. У јабланичком говору јавља се 14 пејоративних лексема са овим суфиксом (Жугић 2010б: 225), али нема пејоратива који се односе на човека са каквом говорном карактеристиком. Примери у нашој грађи имају глаголску основу и употребљени су са пренесеним значењем: *клопотāр*, *решетāр*, *чекетāр*.

суфикс -ац

Суфикс *-ац* је врло продуктиван суфикс у савременом српском језику. Стевановић у вези са именицама изведеним од глагола са суфиксом *-ац* каже да ређе означавају вршиоца радње или имаоца занимања, „а чешће онога који се у радњи основног глагола на известан начин истиче“ (Стевановић 1975: 523). Чини нам се да се управо овако могу описати и деривати *брబљавац* и *дрéкавац*. Лексемом *брబљавац* именује се онај који се истиче у брబљању, а лексемом *дрéкавац* онај који се истиче у викању. Уколико је у основи ових деривата радни глаголски придев, ове именице „увек значе вршиоца радње основног глагола или имаоца стања које се тим глаголом означава“ (Стевановић 1975: 524). Управо ово потврђују и наши примери: *вражýлац* је онај који вражи (у конкретном примеру превише прича), а *ћутýлац* би се могао дефинисати као ималац стања које је исказано глаголом у основи. Будући да су деривати *брబљавац*, *дрéкавац* додавањем суфикаса *-ац*, посредно преко придева на *-ав*, изведени од глаголских основа, овде се може говорити о суфиксном деривату *-авац*, а код примера *вражýлац*, *ћутýлац*, који су изведени преко радних глаголских придева, о суфиксном деривату *-(и)лац*.

суфикс -ач

У савременом српском језику наставак *-ач* је врло продуктиван суфикс којим се граде именице од глаголских основа. Њима се најчешће именују вршиоци радње или имаоци занимања (Стевановић 1975: 530). И у јабланичком говору регистровано је 13 пејоратива са наставком *-ач*, а један се односи и на говор – *излићач* (онај ко истрчава, ко непромишљено поступа, говори и сл.) (Жугић 2010б: 227). И деривати у нашој грађи су глаголског порекла: *дрдњач*, *рикач*.

суфикс -ина

Поред осталог, суфикс *-ина* је врло продуктиван у грађењу аугментатива од именица мушких рода (Стевановић 1975: 500). У савременом српском

језику најмање је оваквих деривата са глаголском основом и они означавају појмове који су у вези са радњом глагола у основи (најчешће као објекат) (Стевановић 1975: 502). Глаголског порекла је и наш пример *млатина*⁸.

суфикс -оја

Суфикс *-оја* је у савременом српском језику непродуктиван. Граматици српског језика га не региструју, као ни прегледана литература у којој се обрађује проблем суфиксације. У *Обратном речнику* Мирослава Николића само је неколико именица са овим суфиксом и обично су женског рода. Мушких рода су једино лична имена: *Благоја, Драгоја, Милоја*. Будући да се ради о малом корпузу, не можемо говорити о продуктивности овог суфикса у призренско-тимочком дијалекту. Радмила Жугић у јабланичком говору лексеме са овим суфиксом не региструје. У нашој грађи су две лексеме: *запрдоја, запрмоја*.

суфикс -ко

У савременом српском језику се именички деривати са суфиксом *-ко* граде посредно преко придева на *-ав* и *-ив* и имају углавном исто значење као и именице са суфиксом *-ац*, које су изведене од истих придева (Стевановић 1975: 485). Клајн сугерише да су ове изведените пре шаљиве него пејоративне (Клајн 2003: 141). У јабланичком говору суфикс *-ко* је најпродуктивнији у образовању именичних пејоратива за мушка лица (Жугић 2010а: 102). Корпус којим располажемо је мали да бисмо доносили закључке, али потврђује постојање оваквих деривата и то два изведена преко придева: *ала-парљивко, брботљивко* и један где је суфикс директно везан за глаголску основу: *мрмόљко*.

суфикс -ља

У савременом српском језику нема именица мушких рода образованих овим суфиксом (осим непрозирног деривата: *шепртља*). Међутим, у јабланичком говору је забележено чак 25 пејоратива за мушкие особе са суфиксом *-ља*, који у већини имају „семантички еквивалентну вредност са пејоративима на *-ко*“ (Жугић 2010а: 104). Примери у нашој грађи *жсвáкља, пáкља* ту тврђују не потврђују.

суфикс -оња

„Именице изведене наставком *-оња* означавају појмове, управо бића (животиње и лица) м. рода с особином која се казује основном речју“. Када се односе на људе, употребљавају се фигуративно да би се истакла каква физичка или карактерна специфичност (Стевановић 1975: 505). У јабланичком говору регистровано је 26 пејоратива са овим суфиксом. У нашем корпузу су овакви деривати најбројнији. Регистровали смо три изведените:

⁸ Уколико и овде није у питању метафора јер је *млатина* у неким говорима просто мотка, а *млати у вреву* је честа фраза.

јéцкоња, мúтоња, шљáмпоња, префиксално-суфиксалну твореницу *доћý тоња* и сложеницу *тртомóудоња*.

суфикс -ча

У савременом српском језику суфикс *-ча* је непродуктиван у грађењу именица мушких рода. Клајн наводи да је осим мушких хипокористичних имена, са овим суфиксом једино именица *теча* (Клајн 2003: 203). У *Обратном речнику* забележено је неколико сложеница са овим суфиксом, али и један број изведеница: *теча, чича, килча, слинча, мрча, уча*. У јабланичком говору је регистровано 25 пејоративних изведеница са овим суфиксом (Жугић 2010а: 109). Међу нашим дериватима, који се односе на негативне карактеристике у вези са говором, четири имају суфикс *-ча*: *жсвáтча, кéњча, шљáтча, шљипча*.

суфикс -ција

Турски суфикс *-ија* употребљава се најчешће за извођење именица које означавају носиоце занимања или звања, али и именица које „значе особу са каквом доминантном особином“ (Радић 2001: 20), као и оних „које значе особу са доминантном цртом припадања, потицања, односно учествовања у нечему“ (Радић 2001: 21). Овај суфикс, иако турског порекла, почевши од XVIII века, често се додаје српским основама (Радић 2001: 182), па чак и оним које су релативно нове у језику и које нису лексикографски регистроване (Бугарски 2003: 39–41; Радић 2001: 189). Иако именице са овим суфиксом најчешће припадају творбено-семантичкој категорији *nomina agentis* (имена вршилаца радње), има доста примера у којима је дошло до померања значења па се њима именују особе које „поседују неку особину до презасићења“ (Радић 2001: 184). Такав је и пример у нашој грађи *млатърија* (онај који говори којешта, који лупета). Лексемама *галамција, лárмација* се именује човек који поседује одређену (негативну) говорну особину.

суфикс -ша

У савременом српском језику именице са глаголском основом и суфиксом *-ша* углавном означавају мушка лица „која карактерише оно што глагол у основи значи“ (Стевановић 1975: 535). На исти начин би се могао описати и пример *шљáтиша*, само што се у овом случају ради о пренесеном значењу.

суфикс -штина

Пејоративи са суфиксом *-штина* изводе се преко придева и значе исто што и придев у основи (Стевановић 1975: 538). У нашој грађи забележени су примери *мúтавиштина* и *брбљавшина* (са суфиксом *-шина!*) и могу се објаснити на исти начин.

Додајмо на крају да већина наведених надимака има облике за лица женског (*галамцика, дрдњача, жсвакла*) и средњег рода (*брблѝвче/брблѧвче*) и да то представља могућност за проширење нашег истраживања.

Извори

Недељко Богдановић, *Антропографски речник призренско-тимочког говора, у штампи*

Литература

- Бабић 1986: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU.
- Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Жаргон. Лингвистичка студија*, Београд: Библиотека ХХ век.
- Драгићевић 1998: Р. Драгићевић. О српско-хрватским ономатопејским именицима с елементом -т- у суфиксу, *Јужнословенски филолог*, LIV, 121–130.
- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику* (творбена и семантичка анализа), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић 1997: Р. Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, LIII, 153–183.
- Жугић 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник*, LII.
- Жугић 2007: Р. Жугић, Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочкој дијалекатској зони (семантичко-творбени аспект), *Српски језик*, XII/1–2, Београд, 303–319.
- Жугић 2009: Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIX, бр. 2, Нови Сад, 81–106.
- Жугић 2010а: Р. Жугић, Пејоративи за мушки лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник радова Филозофског факултета*, Косовска Митровица, 97–112.
- Жугић 2010б: Р. Жугић, Пејоративи за мушки лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикаса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 78. Београд, 219–237.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику: суфиксација и конверзија*, Београд.
- Кристал 1996: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Мозаик 1972: *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja: srpskohrvatski jezik*, Beograd: Interpres.
- Николић 2000: М. Николић, *Обратни речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радић 1990: П. Радић, О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, Нови Сад, 399–405.

Радић 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 17).

Савић Грујић 2013: А. Савић Грујић, Негативна номинација човека мотивисана говором, Путеви и дometи дијалекатске лексикографије, зборник радова са међународног научног скупа, одржаног 12. и 13. априла 2013. године на Филозофском факултету у Нишу, 99–114.

Скок 1971-1974: Р. Скок, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд:

Ђорић 1992: Б. Ђорић. Творбено и лексичко значење (наша лексикографска практика), *НССВД*, књ. 22/2, 257–262.

Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.

Шкаљић 1966: А. Шкаљић, *Turcizmi u srpskoхrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Штасни 2011: Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1. Нови Сад, 167–180.

Ana R. Savić Grujić

FORMATION OF THE WORDS FOR NAMING PEOPLE CONSIDERING NEGATIVE SPEECH FEATURES

The paper recognises and analyses the nominal derivatives used for naming people considering the negative speech features in the Prizren-Timok dialects. The necessary materials have been excerpted from an unpublished work, *Antropografski rečnik prizrensko-timočkog govora (Anthropographic Dictionary of the Prizren-Timok Dialect)* by professor Nedeljko Bogdanović. The formative units pertaining to the derivational process have been identified by a derivational analysis. The derivatives formed in the processes of prefixation and suffixation, as well as those obtained by the combination of the two, have been analysed. The research has resulted in the conclusion that the derivation is the dominant process of noun formation. Thus, suffixes, their frequency, productivity and meanings have been thoroughly analysed.

The following are the derivatives formed from a verbal, adjectival and nominal root and suffixes: -a, -ak, -an, -ar, -ac, -ač, -ina, -oja, -ko, -lja, -onja, -ča, -džija, -ša, -ština.

Key words: Prizren-Timok dialect, word formation, anthropographic lexis, negative features, onomatopoeic derivatives, suffixes.